

УДК 342.374

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.3.36>**Ірина Словська,**

докт. юрид. наук, доцент,

професор кафедри конституційного права та галузевих дисциплін

Національного університету водного господарства та природокористування

## СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПРАВА НАРОДУ УКРАЇНИ ПІД ЗАГРОЗОЮ

Стаття присвячена захищеності соціально-економічних прав народу України та їх пов'язаності з політичною і економічною ситуацією в державі. Стверджується, що нині викликає занепокоєння стан економічного потенціалу країни як здібності економіки, її галузей, підприємств здійснювати виробничо-господарську діяльність, виробляти продукцію, товари, послуги, задовольняти потреби населення, суспільні потреби, забезпечувати розвиток виробництва і споживання. Практика свідчить про глибоку економічну кризу, яка разом із ідейно-політичною вражає всі інститути сучасного українського суспільства. Сучасний напрям конституційного розвитку показує, що в розв'язанні проблем існують два протилежних підходи: один втілений у практиці конституційного ладу, а другий ґрунтується на нормативних досягненнях, які є значними, адже вітчизняне законодавство є доволі демократичним. Підкреслюється, що важливо зберегти і зміцнити політичну незалежність держави, зосередивши зусилля і ресурси на економічних цілях, розвивати соціальний прогрес. Нинішній потенціал розвитку національної економіки знаходиться на низькому рівні, адже і вихідні ресурси, і науково-інноваційні технології – в незадовільному стані.

Наголошується, що основним пріоритетом модернізації промислових підприємств повинна стати орієнтація на науково-технічний прогрес, їхній вихід на траєкторію стійкого розвитку за допомогою цілеспрямованих базисних перетворень, спрямованих у майбутнє. Цей крок повинен орієнтуватися на досягнення науково-технічного прогресу в органічному взаємозв'язку зі стратегічними цілями розвитку підприємства, а також має врахувати його поточний стан (депресії, пошвавлення, відносної стабільності, розвитку). Науково-технічний прогрес повинен охоплювати не лише виробництво, а і сферу управління.

Акцентується увага на різкій девальвації гривні, що призвело до зростання цін на імпортні товари і товари українського виробництва; підвищенні тарифів на перевезення пасажирів у громадському транспорті, зростанні комунальних витрат. 80% громадян України знаходяться за межею бідності. Гострими залишаються і соціальні проблеми, пов'язані з гальмуванням подальшого розвитку територій та відсутністю мотивації до праці. Звичними явищами є поглиблення демографічної кризи, безробіття, бідність і трудова міграція, занепад соціальної інфраструктури.

**Ключові слова:** економічний розвиток, промисловість, агропромисловий комплекс, криза, господарська діяльність, конституційний лад.

**Постановка проблеми.** Майже три десятиліття тому в результаті мирних реформ влада незалежної Української держави утвердилась на уламках Радянської імперії. З огляду на історичний процес наша держава є дуже молодою і, здається, до свого тридцятиріччя підходить без епохальних здобутків і звершень.

Проголошення суверенітету України означало злам старої і побудову нової державності, характерною особливістю якої є повновладдя всього народу, людей різних національностей, які згуртувалися у прагненні отримати реальні особисті, політичні, соціально-економічні і культурні права.

Головною гарантією прав і свобод особи стали Конституція України та система національного законодавства. Кожне їх положення втілюється у практиці повсякденної

діяльності державних органів, посадових осіб, інститутів всіх форм власності, окремих громадян. Проте історичне значення нормативних актів та інституцій суспільства розкриється сповна в разі, якщо їхнє функціонування стане справді виразником волі народу, його економічного добробуту і стабільності.

Нині викликає занепокоєння стан економічного потенціалу країни як здібності економіки країни, її галузей, підприємств здійснювати виробничо-господарську діяльність, виробляти продукцію, товари, послуги, задовольняти потреби населення, суспільні потреби, забезпечувати розвиток виробництва і споживання. Від того, в яких кількісних і якісних співвідношеннях національна економіка використовує виробничі, трудові, природні, фінансові, науково-технічні, управлінські,

інформаційні ресурси, залежать темпи її зростання. Якщо виробничі, фінансові, трудові та природні ресурси характеризують вихідні можливості функціонування економіки, то темпи і масштаби її росту визначаються розвитком науки, знань, інноваційними перетвореннями, які забезпечують приріст виробництва та суттєве зниження його ресурсомісткості, поліпшення організації виробництва та ефективності управління його процесами. У цьому аспекті варто говорити про потенціал розвитку національної економіки, який визначається не тільки вихідними ресурсами, а й наявними у країні науково-технічними, інноваційними, інформаційними та управлінськими можливостями забезпечити економічне зростання [1].

Практика свідчить про глибоку економічну кризу, яка разом із ідейно-політичною вражає всі інститути сучасного українського суспільства. Нинішній напрям конституційного розвитку показує, що в розв'язанні проблем існують два протилежних підходи: один втілений у практиці конституційного ладу, а другий ґрунтується на нормативних досягненнях, які є значними, адже вітчизняне законодавство є доволі демократичним. Підкреслюємо, що важливо зберегти і зміцнити політичну незалежність держави, зосередивши зусилля і ресурси на економічних цілях, розвивати соціальний прогрес. Нинішній потенціал розвитку національної економіки перебуває на низькому рівні, адже і вихідні ресурси, і науково-інноваційні технології – в незадовільному стані.

**Метою статті** є дослідження стану національної економіки та її впливу на забезпечення соціально-економічних прав народу України. Під час написання запропонованого рукопису були опрацьовані праці таких авторів, як: Б. Белов, В. Борбулевич, Є. Воробійов, Т. Гела, Ю. Кіндзерський, Й. Петрович, П. Саблук та ін.

**Виклад основного матеріалу.** Економічний потенціал є елементом економічної системи, яка, у свою чергу, є складовою частиною конституційного ладу – суспільного та державного ладу, в якому визнаються і гарантуються права і свободи людини та громадянина, розподіляється державна влада на автономні гілки, існує демократична форма державного правління тощо [2, с. 36]. Такому порядку властиві високий рівень правосвідомості, політичної культури та етики, а держава діє відповідно до конституції у всіх сферах суспільного буття [3, с. 98; 4, с. 23, 26].

На жаль, із початком військових дій у Криму і на сході України політична та економічна системи втратили стабільність. Різка

девальвація гривні призвела до зростання цін на імпортні товари у три рази, а товарів українського виробництва – на 30%, незважаючи на те, що довгий час рівень доходів громадян залишається незмінним порівняно з аналогічним періодом у 2014 році. Експерти ООН констатують, що 80% громадян України знаходяться за межею бідності, оскільки встановлений прожитковий мінімум передбачає витрати в розмірі 67 гривень на добу, що дорівнює неповним 3 долларам США (Законом «Про Державний бюджет України на 2020 рік» на 1 січня 2020 року встановлено прожитковий мінімум із розрахунку на місяць у розмірі 2027 грн [5]). Відповідно до стандартів ООН за межу бідності відносять тих людей, які в день витрачають до 5 долларів США.

Зростання цін на паливо зумовило підвищення тарифів на перевезення пасажирів у громадському транспорті. Відбулися чергові підвищення тарифів на електроенергію та інші комунальні видатки, що майже в половину збільшило витрати громадян за цією статтею виплат [6].

Зіставлення контрафактного і спостережуваного ВВП показало, що Україна втратила в середньому 15,1% ВВП на душу населення у воєнний період (2013–2017 роки), або 9,2% ВВП у 2014 році, 19,6% ВВП – у 2015 році, 19,8% ВВП – у 2016 році і 21,7% ВВП – у 2017 році [7].

Із початку окупації Донбасу Україна позбулася значної частини промисловості. У 2013 році підприємства регіону продукували 240 мільярдів гривень на рік.

У 2014-му банківська система зазнає збитків у 53 мільярди гривень. Крім того, люди забирають із банків майже 60 мільярдів гривень (13,7% від загальної суми вкладів країни). Об'єми валютних вкладів скорочуються більш ніж на третину до 19,4 мільярда гривень.

На долю Луганської та Донецької областей припадала чверть українського експорту (17 мільярдів долларів на рік). Лише металургійних підприємств на Донбасі нараховувалося понад 80, а продукцію з них постачали у 50 країн світу. Завдяки цьому Україна до війни тримала десяте місце у світовому рейтингу з виплавки сталі.

Події на території «ЛНР» і «ДНР» вплинули й на роботу інших підприємств галузі. Найбільші залізничні шляхи опинилися під контролем так званого «міністерства транспорту ДНР», теракти зруйнували десятки мостів та роз'їздів, що перекрили шляхи перевезення вантажу. Через це майже удвічі скоротилися обсяги виробництва на Дніпровському металургійному комбінаті ім. Держинського, Маріупольському металургійному комбінаті ім. Ілліча та «Азовсталі».

Однією з найбільш відчутних проблем для економіки України стала втрата підприємств, які видобували антрацит (різновид вугілля). Саме на ньому працює половина теплоелектростанцій країни. За оцінкою Мінекономіки, Україні щороку потрібно не менше 28 тонн вугілля, половина з якого – антрацит.

За підрахунками уряду, для реінтеграції регіону та його відновлення потрібно від 10 до 30 мільярдів доларів та 10 років [8].

На матеріальному добробуті населення позначилася і часткова втрата міжнародних ринків. Україна експортувала до Росії прокатне, гірничошахтне та енергетичне обладнання, тепловози, телевізори, залізу та марганцеву руду, кокс, прокат чорних металів, вугілля, а також цукор, соняшникову олію, м'ясо, плодоовочеві консерви. Отже, частка РФ в загальному об'ємі зовнішньої торгівлі України стрімко падає, адже ці напрямки торгівлі фактично відсутні [9].

Разом із тим із набуттям чинності Угоди про зону вільної торгівлі України з ЄС посилюється міжнародна конкуренція, загострилася проблема пошуку шляхів підвищення конкурентоспроможності вітчизняних промислових підприємств. Очікуване поглиблення виробничо-господарських відносин з ЄС не трапилося, оскільки давно слід було проводити виважену політику у сфері модернізації промисловості. Сьогодні стан більшості вітчизняних промислових підприємств характеризується низькою інноваційною активністю, застосуванням застарілих техніки і технологій, неефективними системами організації бізнес-процесів тощо. Для виправлення такої ситуації потрібна істотна трансформація підприємств, спрямована не на одноразове вирішення завдань із короткостроковим ефектом, а комплексні зміни з метою досягнення високої якості виробничо-господарської діяльності на тривалу перспективу.

Традиційно вважається, що основне завдання модернізації промислових підприємств полягає в оновленні окремих видів устаткування. Такі заходи, як правило, пов'язані із заміною чи доповненням наявного парку устаткування новим, без зміни загальної схеми здійснення технологічного процесу. У сучасному розумінні модернізація, насамперед, полягає в організації цільового інвестування, спрямованого на вдосконалення і проведення його складових частин через ланцюг послідовних конструктивних змін до стану, що відповідає сучасному рівню здійснення виробничо-господарської діяльності. Тобто увага переноситься на проведення послідовних інвестиційних операцій, спря-

мованих на практичне використання в операційній та інших видах діяльності підприємства нових наукових і технологічних знань із метою досягнення комерційного успіху.

У цьому контексті основним пріоритетом модернізації промислових підприємств повинна стати орієнтація на науково-технічний прогрес, який охоплює не лише виробництво, а і сферу управління. Цілий спектр нововведень повинен спрямовуватися на більш раціональне використання сировинних ресурсів та екологічно чисте виробництво, цілеспрямоване заміщення морально й фізично застарілих об'єктів виробничо-господарської та управлінської сфер діяльності підприємства [10, с. 106; 11, с. 27, 29], а на це потрібні час і кошти.

Негативним фактом, який варто відмітити, є погіршення у I кварталі 2020 року індикатора економічних настроїв в Україні. Він склав 103%, що на 10,3% менше, ніж у I кварталі минулого року, і на 2,9% менше, ніж у IV кварталі 2019 року. Про це свідчать дані Держстату.

Зафіксовано погіршення всіх чотирьох індикаторів ділової впевненості – компонентів індикатора економічних настроїв: у будівництві (з –18,9% у IV кварталі 2019 до –21,7%), переробній промисловості (з –5,5% до –6,4%), сфері послуг (з +1,6% до –3%) і роздрібній торгівлі (з +13,7% до +3,7%).

Також впав індикатор споживчої впевненості (з –5,8% до –11,4%). Рекордно високого рівня (113,4%) індикатор економічних настроїв досяг у IV кварталі 2019 року, а рекордно низьким (76,9%) був у I кварталі 2017 року, коли вперше було розпочато розрахунок цього показника [12].

Існують серйозні проблеми і в агропромисловому комплексі – важливій складовій частині народного господарства, яка об'єднує всі галузі, що беруть участь у виробництві сільськогосподарської продукції і доведенні її до споживача. Завдання АПК – забезпечити населення продуктами харчування, а промисловість – сировиною. Сфера його діяльності охоплює три чверті території України, на якій проживає третина населення і формується майже 60% фонду споживання, створюється 17% ВВП [13, с. 4].

Головна особливість, що визначає специфіку АПК, – переплетення в сільському господарстві економічного і природного процесів виробництва. Головним засобом виробництва в сільському господарстві, як відомо, виступає земля, частина інших засобів виробництва відтворюється безпосередньо в тій самій галузі. Сільське господарство включає, з одного боку, засоби виробництва, що відтворюються людиною за безпосереднього впливу природи

(це біологічні чи матеріально-біологічні засоби виробництва), з іншого боку – засоби виробництва, відтворені людиною без такого впливу. І матеріально-біологічні, й індустріальні засоби виробництва утворюють нерозривну єдність. Проте визначальну роль відіграють матеріально-біологічні засоби.

До АПК, крім підприємств сільського господарства, входять ще дві ланки: підприємства заготівлі, зберігання, транспортування, переробки (харчова промисловість) і підприємства та організації, що забезпечують інші ланки АПК машинами, добривами, засобами захисту рослин, а також науковими розробками і кадрами. Така специфіка зумовлює необхідність гострого збалансування і пропорційності між складовими частинами комплексу. Тому протиріччя, які виникають та вирішуються в системі АПК, – це внутрішній імпульс розвитку самого комплексу, наслідком якого є вирівнювання рівнів усіх галузей, що входять до АПК.

Аналіз сучасного стану агропромислового виробництва в Україні свідчить про низьку ефективність основних галузей, наявність значної частини збиткових господарських структур, низькі темпи відновлення матеріально-ресурсного потенціалу, недостатню економічну зацікавленість сільськогосподарських товаровиробників у розвитку суспільного виробництва, стримування процесу освоєння організаційно-економічного механізму ринкових відносин в аграрному секторі економіки, що зумовили погіршення постачання населенню продовольчих товарів, зниження калорійності добових раціонів харчування жителів країни.

Гострими залишаються і соціальні проблеми, пов'язані з гальмуванням подальшого розвитку сільських територій та відсутністю мотивації до праці. Звичними явищами є поглиблення демографічної кризи та відмирання сіл, безробіття, бідність і трудова міграція, занепад соціальної інфраструктури. За межею бідності перебуває кожний третій селянин.

Учені-аграрники вважають, що стратегічною метою довготривалого стійкого розвитку аграрного сектору є збереження основних природних ресурсів і забезпечення сучасних технологічних та інституціональних змін для стабільного задоволення потреб населення у продуктах харчування [14, с. 20; 15, с. 16, 17, 19].

Нині, справді, відсутні правила цивілізованого раціонального землекористування. Земельно-правові норми часто не застосовуються у практичній діяльності землекористувачів і органів, що здійснюють контроль за використанням та охороною земель. Правові заходи у сфері агропромислового

комплексу мають відчутніше забезпечувати належне використання угідь, ефективніше протидіяти безгосподарності, порушенню агротехнічних правил у землекористуванні, безвідповідальності за порушення земельного законодавства.

Необхідно впроваджувати в кожному господарстві науково обґрунтовану, продуману систему землеробства, яка враховує природно-економічні умови. Це шлях до підвищення врожайності за будь-яких природних умов, він виправданий практикою.

Важливим завданням є подальша інтенсифікація польового і лукопасовищного кормовиробництва та підвищення продуктивності всіх кормових угідь, аби кожне господарство повністю забезпечувало потреби тваринництва у високоякісних грубих, соковитих і пасовищних кормах. Успішному вирішенню цієї проблеми сприятиме ефективне правове регулювання питань, пов'язаних із раціональним використанням сільськогосподарських земель.

Згідно із ч. 1 ст. 23 Земельного кодексу землі, придатні для потреб сільського господарства, повинні надаватися насамперед для сільськогосподарського використання. При цьому землекористувачі зобов'язані забезпечувати використання землі за цільовим призначенням та за свій рахунок приводити її в попередній стан у разі незаконної зміни її рельєфу, за винятком випадків незаконної зміни рельєфу не власником такої земельної ділянки (ч. 1 ст. 96 ЗК) [16].

На практиці це означає посилення уваги до збереження родючості ґрунту, водних ресурсів, рослинного та тваринного генетичного потенціалу, а також застосування інноваційно-екологічних технологій, які б забезпечували економічну самодостатність господарюючих суб'єктів, конкурентоспроможність продукції, що сприяють підвищенню загальної прибутковості сільського виробництва [15, с. 19].

### Висновки

Зважаючи на складні соціально-політичні умови, національна економіка перебуває у вкрай негативному стані. Прагнення України приєднатися до ЄС також вносить серйозні корективи щодо формування сучасної промислової політики. Це стосується як безпосередньо промисловості, так і агропромислового комплексу. Лише проведення цілеспрямованої державної промислової політики дозволить ефективно впливати на суспільний розподіл праці, забезпечувати країні пристойне місце на світовому ринку промислової продукції в умовах глобалізації економічних

відносин. Слід поєднувати фінансові заходи з науково-освітніми.

Нині Україна – держава з величезним промисловим потенціалом. Через збройний конфлікт були втрачені важливі міжнародні промислові ринки, але досягнення АПК вражають. Реформування промислового сектора економіки позитивно вплине на підвищення добробуту народу, гарантуватиме захист соціально-економічних прав.

#### Список використаних джерел:

1. Экономическая энциклопедия / под ред. Л. И. Абалкина; Ин-т экономики Российской академии наук. Москва: ОАО «Изд-во «Экономика», 1999. 1055 с.
2. Румянцев О. Г. Основы конституционного строя: понятие, содержание, отражение в конституции. *Государство и право*. 1993. № 10. С. 34–37.
3. Баглай М. В. Конституционное право Российской Федерации. Москва: БЕК, 1998. 511 с.
4. Белов Д. М. Конституційний лад як основний елемент конституціоналізму. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2011. Вип. 17. Т. 1. С. 24–27.
5. Про Державний бюджет України на 2020 рік: Закон України від 14.11.2019 року. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
6. Соціально-економічні права. *Українська гельсінкська спілка з прав людини*. URL: <https://helsinki.org.ua/sotsialno-ekonomichni-prava-1/>.
7. Підрахували втрати економіки Донбасу через війну. *Слово і діло*. 01.06.2019 року. URL: <https://www.slovovidilo.ua/2019/06/01/novyna-polityka/pidрахували-vtraty-ekonomiky-donbasu-cherez-vijnu>.
8. Проказа Д. Втрати Донбасу: скільки коштувала економіці окупація регіону. *Донбас*. 12.04.2019 року. URL: <https://hromadske.ua/posts/vtrati-donbasu-skilki-koshтувала-ekonomici-okupaciya-regionu>.
9. Економічні зв'язки України з розвинутими країнами: тенденції розвитку. URL: [http://ru.osvita.ua/vnz/reports/econom\\_theory/22185/](http://ru.osvita.ua/vnz/reports/econom_theory/22185/).
10. Петрович Й. М., Борбулевич В. З. Модернізація промислових підприємств та її інноваційне забезпечення. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2016. № 1. С. 106–116.
11. Промисловий потенціал України: проблеми та перспективи структурно-інноваційних трансформацій / відп. ред. Ю. В. Кіндзерський. Київ: Ін-т економіки та прогнозування НАН України, 2007. 408 с.
12. В Україні ухудшились економічні настроєння. *112.UA*. 15.02.2020 року. URL: <https://112.ua/ekonomika/v-ukraine-uhudshilis-ekonomicheskie-nastroeniya-525796.html>.
13. Саблук П. Состояние и перспективы развития агропромышленного комплекса Украины. *Економіка України*. 2008. № 12. С. 3–9.
14. Саблук П. Т. Проблеми забезпечення дохідності агропромислового виробництва в Україні в постіндустріальний період. *Економіка АПК*. 2008. № 4. С. 19–37.
15. Воробйов Є. М., Гела Т. Ю. Агропромисловий комплекс України: сучасний стан та особливості. *Збірник наукових праць ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. «Економіка»*. 2010. Вип. 2. С. 15–20.
16. Земельний кодекс України від 25.11.2001 року. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.

*The article is devoted to the protection of socio-economic rights of the people of Ukraine and their connection with the political and economic situation in the country. It is claimed that the state of economic potential of the country as the ability of the economy, its industries, enterprises to carry out production and economic activities, produce products, goods, services, meet the needs of the population, social needs, ensure the development of production and consumption is now of concern. The practice testifies to a deep economic crisis which, on an equal footing with the ideological and political one, affects all the institutions of modern Ukrainian society. The current trend of constitutional development shows that there are two opposite approaches to solving problems: one embodied in the practice of the constitutional system, and the other based on normative achievements that are significant, because domestic legislation is quite democratic. It is emphasized that it is important to preserve and strengthen the political independence of the state, concentrating efforts and resources on economic goals, and developing social progress. The current potential of developing the national economy at a low level, because both the source resources and scientific and innovative technologies are in a poor state.*

*It is emphasized that the main priority for the modernization of industrial enterprises should be the orientation to scientific and technological progress, their entry into the trajectory of sustainable development with the help of purposeful basic transformations aimed at the future. This step should focus on achieving scientific and technological progress in an organic relationship with the strategic goals of enterprise development, and should take into account its current state (depression, recovery, relative stability, development). Scientific and technological progress should cover not only production but also management.*

*Attention is drawn to the sharp devaluation of the hryvnia, which has led to higher prices for imported goods and goods of Ukrainian production; increase of tariffs for transportation of passengers in public transport, increase of utility costs. 80% of Ukrainian citizens are below the poverty line. Social problems related to retardation of further development of territories and lack of motivation to work also remain acute. Common phenomena are the deepening demographic crisis, unemployment, poverty and labor migration, the decline of social infrastructure.*

**Key words:** economic development, industry, agro-industrial complex, crisis, economic activity, constitutional order.